

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра історії української літератури та компаративістики

Дипломна робота
магістра

з теми: **Психологізм прози Івана Микитенка**

Виконала: студентка Ukr1-M19 групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)

Ясинецька Діана Володимирівна

Керівник: Рарицький О.А., доктор
філологічних наук, професор кафедри історії
української літератури та компаративістики

рецензент: Волковинський О.С.

Кам'янець-Подільський – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС 20-30-Х РР. ХХ СТ. І ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЗМУ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ	7
1.1. Естетико-стильові засади творчості прозаїків 20-30-х років ХХ ст.	7
1.2. Психологічні аспекти творчої праці письменника.	16
Висновок до розділу.....	26
РОЗДІЛ ІІ. ІВАН МИКИТЕНКО, ПИСЬМЕННИЦЬКА ЕПОХА І ПРОБЛЕМИ «ВАЖКИХ ПІДЛІТКІВ» У ДОРОБКУ АВТОРА	28
2.1. Письменник як трагічна постать доби	28
2.2. З історії написання творів про «важких» дітей (повісті «Вуркагани», роман «Ранок»)	33
Висновок до розділу.....	38
РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГІЗМ ПРОЗОВОЇ ТВОРЧОСТІ ІВАНА МИКИТЕНКА	40
3.1. Головні чинники психологічного портрета «вуркаганів» у повісті «Вуркагани» і романі «Ранок»	40
3.2. Художньо-образна специфіка творення характерів	55
Висновок до розділу.....	70
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Творчість Івана Кіндратовича Микитенка припадає на початок ХХ століття, період складних процесів втрати Україною державності, агресивного встановлення радянської влади в складних соціально-політичних умовах. Проблема оновлення суспільства після громадянської та імперіалістичної війн гостро постає в літературі. Не залишився осторонь цієї проблеми й Іван Микитенко – драматург, прозаїк, публіцист активний громадський діяч, один із керівників Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників, Міжнародного об'єднання революційних письменників, потім Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, член правління Спілки письменників колишнього СРСР.

Доля митця була трагічною, за словами А. Печарського, він став жертвою «радянського соціоциду», спричиненого ежовськими «чистками» та переслідуваннями. До того ж, однодумці по перу звинувачували, що його «стараннями» письменницька організація була «забур'янена ворожими елементами» [32, с. 125]. Творча спадщина письменника неоднозначно була поцінована. Справедливими з цього приводу є зауваження сучасного критика Г. Глазунова: «Попри спершу високу оцінку і вдячність як читачів, так і глядачів, творчість І. Микитенка наприкінці 30-х років було віддано повному забуттю. Із середини 50-х його твори повернуті народу, але особиста доля письменника, як і раніше, залишалася турботою рідних, вузького кола друзів і шанувальників таланту» [7, с. 7].

Проблематика його творів досить розмаїта, але особливої уваги заслуговує тема безпритульності на теренах Радянського Союзу, якої торкнувся письменник у повісті «Вуркагани» і романі «Ранок». До цього питання зверталось в 20-х роках ХХ століття й багато інших прозаїків як в Україні, так і Росії: С. Васильченко («Приблуда»), О. Копиленко «Пригноблений» А. Головка («Інженери»), І. Ле («Танець живота»), О. Корнійчук («Добре серце»), М. Іваницька «Злодій»; Л. Пантелєєв («Часы»),

Л. Сейфуліна («Правонарушители»), В. Шишков («Рилька и Амелька»), О. Невєров («Ташкент – город хлебный»), А. Макаренко («Педагогическая поэма»). У більшості названих творів безпритульні введені для ускладнення інтриги. Це, зокрема стосується оповідань М. Іваницької, О.Копиленка. Вони зображують вуркаганів як соціальне зло. У такому ж ракурсі освітлений безпритульний і в Є. Мякоти. Його герой – це вже не малолітній злочинець, а дорослий, цілком сформований бандит. Дещо гіперболізовані образи «дітей вулиці» в О. Корнійчука. З цього приводу робив зауваження А.С. Макаренко: «Деякі наші автори цікавляться не питанням про формування характеру людини, але лише тим, наскільки незвичайна, дотепна і приваблива анархічна поза безпритульного» [36, с. 141].

Серед творів про безпритульних справедливо виділяють повість «Вуркагани» і роман «Ранок» І. Микитенка, написані з глибоким знанням дитячої психології. Особливої уваги заслуговують визначальні критерії в зображенні вуркаганів, зокрема: реалістичність відтворення подій і становлення характерів, особливості психологічної поведінки дитини у важких умовах виживання, шляхи перевиховання, соціальні чинники. Вивчення цих питань є важливим для розуміння внеску І. Микитенка в українську літературу, майстерного відображення ним проблем епохи, її болючих сторінок.

Зустрічаються поодинокі дослідження творчості письменника, серед них: «Проза Івана Микитенка» М. Родька, «Іван Микитенко» І. Зайця, статті «Психоаналіз чи «соціалістичний реалізм» як альтернатива української белетристики...» А. Печарського, «Іван Микитенко і його роман «Ранок»» О. Микитенка, «Хоч репресованим не значився...» Г. Глазунова та інші. Вони розкривають загальні відомості про літературну спадщину прозаїка і його життєвий шлях. М. Родько описує історію створення та деякі особливості творів «Вуркагани» та «Ранок», І. Заєць подає літературний портрет автора. Деякі сучасні науковці, зокрема Г. Глазунов, А. Печарський констатують факти, що привели митця до трагічного фіналу, звертаючи увагу на важкі

психологічні умови життя, намагаються дати справедливую оцінку його творчості. Побіжно згадується проблематика повісті «Вуркагани» і роману «Ранок», але ґрунтовні дослідження психології «важких дітей» відсутні, хоча це є важливим елементом для розуміння ідеї творів.

Отже, тема психології вуркаганів потребує глибокого вивчення, адже розкриває не лише життя безпритульників, а й усього суспільства початку ХХ століття. Діти – фундамент нації, майбутнє, тому вивчення особливостей сприйняття ними світу, а саме в тяжких умовах безбачченства, є актуальним і сьогодні. Питання першооснов формування психіки ще зовсім маленької людини ставить у своїх творах І. Микитенко. Вони відіграють вирішальну роль у становленні самодостатньої особистості, яка повинна бути гідним представником сильної нації.

Таким чином, **метою нашої роботи** є з'ясування ролі психологізму у творенні образу «важких» дітей в повісті «Вуркагани» і романі «Ранок» І.Микитенка.

Відповідно до мети дослідження визначаємо такі **завдання** цього дослідження:

- визначити основні засади психологізму в українській літературі;
- з'ясувати форми й прийоми психологізму як складові характеротворення героїв;
- охарактеризувати образи вуркаганів, беручи до уваги особливості умов їх життя як вихідний чинник формування психології цих дітей;
- через ряд ознак зовнішніх розкрити внутрішні душевні переживання безпритульників, звернутися до поняття «художній образ» та особливостей творення образів «важких» дітей І. Микитенком;
- визначити шляхи катарсису та становлення особистості вуркагана як головні ознаки психологічного динамічного образу;
- простежити роль психологічних портретів безпритульників у зображенні реальних картин життя початку ХХ століття.

Об'єктом дослідження є повість «Вуркагани» і роман «Ранок» Івана Микитенка.

Предмет дослідження – особливості психологізму та проблеми авторського «Я» у прозовій творчості Івана Микитенка.

У процесі реалізації завдань застосовувалися такі літературознавчі **методи дослідження**: культурно-історичний, історико-функціональний, біографічний, типологічний, постколоніальний, структурно-семіотичний.

Наукова новизна. У роботі вперше із психологічної точки зору здійснена спроба дослідження психології безпритульника у творах Івана Микитенка «Ранок» і «Вуркагани» на основі класифікації, впровадженої нами. Систематизовано критичні відгуки про письменника, осмислено різноаспектні оцінки його творчості.

Методологічною базою дипломної роботи є порівняльно-історичний, психологічний, біографічний та текстологічний методи аналізу літературних явищ, а також системний підхід до вивчення літературно-мистецьких явищ І. Микитенка.

Апробація роботи. Матеріали дипломної роботи було апробовано на студентській звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2020 р.).

Структура роботи. Обсяг та структура роботи обумовлені її метою та завданнями. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (50 позицій). Загальний обсяг роботи – 77 сторінок, з яких 74 – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Література початку ХХ століття торкнулася всіх соціально-економічних та морально-етичних проблем, спричинених громадянською війною та політичними негараздами. Серед митців тієї доби, хто намагався розкрити ці питання, був Іван Микитенко – прозаїк, публіцист активний громадський діяч, один із керівників Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників, Міжнародного об'єднання революційних письменників, потім Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.

Його життя було психологічно напруженим через постійні переслідування влади, недовіру товаришів, з якими доводилося працювати. Ця складна ситуація не зруйнувала віру у власні сили, а, навпаки, допомогла тонко відчувати людей, краще розуміти актуальні проблеми свого часу. Так, один за одним з'являються твори різної тематики: формування нового побуту («Витяг з протоколу»), взаємини міста і села («Брати»), релігія та школа («Дитинство Гавриїла Кириченка»), міщанство («Антонів вогонь»).

Явище безпритульності на теренах Радянського Союзу відкрило нову сторінку для письменників того часу. До цього питання зверталось в 20-х роках ХХ століття багато прозаїків як в Україні, так і Росії: С.Васильченко («Приблуда»), О.Копиленко «Пригноблений», А.Головко («Інженери»), І.Ле («Танець живота»), О.Корнійчук («Добре серце»), М. Іваницька «Злодій»; Л. Пантелєєв («Часы»), Л. Сейфуліна («Правонарушители»), В. Шишков («Рилька и Амелька»), О. Неверов («Ташкент – город хлебный»), А. Макаренко («Педагогическая поэма»).

Серед творів про «вуличників» справедливо виділяють повість «Вуркагани» і роман «Ранок» І. Микитенка, написані з глибоким знанням дитячої психології. Події, герої тут реалістичні, адже сам автор неодноразово зустрічався й спілкувався з вуркаганами, а «Ранок» написав, проживаючи в комуні. Головна увага в романі зосереджується на причинах виникнення

безпритульництва. Долю своїх героїв письменник пов'язує із зміцненням і розвитком радянської держави.

Прозаїк, використовуючи різні прийоми психологізму, заглиблюється в душу героїв-підлітків, щоб показати вплив вулиці на їх свідомість. Ставлення звичайних громадян постає як велика трагедія неприйняття вуркаганів соціумом. Вони змушені створити власний світ, правила, приймаючи туди лише «своїх». Жорстокість людей до них зумовлює формування міцних індивідуальних характерів безпритульників, але важкі умови існування накладають відбиток на психологію ще не сформованих особистостей.

Психологічний аналіз літератури вже на початку ХХ століття істотно стає ближчим до людини, тобто вся увага письменників переноситься на особистість і її внутрішній світ, специфіка творення образів залежить від особи письменника (Н.Зборовська «Психоаналіз і літературознавство», В.Фашенко «У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури»). Це зумовлено тим, що:

1. Психологічні течії покладені в основу психологічного та психоаналітичного напрямків літератури;

2. Психологічний аналіз героя – в основі баченого та набутого автором досвіду;

3. Психологічна характеристика героя покликана відображати взаємозв'язок та взаємозалежність дії зовнішньої та внутрішньої (внутрішнього психологічного стану персонажа та його вияву в поведінці, жестах, міміці – зовнішній дії).

Безпритульність, втрата дитинства в повісті і романі постають антиморальним тлом, адже свідчать про відірваність від родинного кола і є головними причинами психологічного зламу вуркаганів. Створюючи образи «вуличників», автор використовує екстервентну й інтервентну форми психологічного зображення. Важливу роль відіграють зовнішні характеристики, зокрема деталі опису одягу, рис обличчя.

Особистісні вподобання відображають риси вдачі хлопців: азартність Сашка Інтелігента через любов до гри в карти; турбота про тварин Мар'ї Іванівни засвідчує його м'який характер і ненависть до людей, їх меркантильності та життя у «вічній гонитві за химерним щастям».

Неабиякого значення набувають зображені умови існування «важких» дітей: вулиця, «базар», притулок. Безперервний пошук їжі, теплого куточка, вчать їх боротися за себе, допомагають подорослішати, пожорстокішати. У свої тринадцять хлопці п'ють горілку, грабують... Це є фундаментом, яке заклало життя в душі підлітків. Письменник ставить питання формування майбутнього нації, її самосвідомості.

Автор наводить методи, які допомагають вплинути на психіку підлітків, віднайти гармонію буття в цьому світі. У «Ранкові» – це організація комуни на чолі з викладачами, які намагаються через індивідуальний підхід, колективну працю достукатися до сердець підлітків. Символом духовного піднесення є оркестр – дисгармонійна гра хлопців спочатку і злагодженість після довгих репетицій.

У «Вуркаганах» показаний зовсім інший шлях становлення особистості – під впливом мистецтва, носієм якого є Альоша, на грубого вуркагана Матроса.

Для точного змалювання психологічного портрета героїв, особливостей їх характерів, внутрішніх переживань І. Микитенко використовує такі способи:

- робить детальний виклад «біографії» правопорушників;
- вводить фрагменти індивідуального мовлення як рису приналежності до вуркаганського середовища;
- оприлюднює зворушливі листи безпритульників своїм викладачам, які засвідчують прагнення знайти любов і підтримку, отримати пораду від дорослого.

Письменник створює яскраві художні образи Альоші, Матроса, Левади. Він намагається показати як в однакових умовах вулиці формуються зовсім різні характери, але всі вони однаково:

- пережили душевну кризу через втрату права на дитинство;

- відчули психологічний злам як наслідок невизнання їх соціумом;
- опанували складну науку виживання.

У «Вуркаганах» митець ставить проблему «поета і юрби», яка розкривається в образі Альоші як носія високих ідей прекрасного. Його творча праця захоплює оточуючих і вирізняє серед вуркаганів, підносить хлопця над іншими.

Таким чином, І. Микитенко реалістично змалював явище вуркаганщини на початку ХХ століття. Кожна подія, опис, деталь у творах спрямована на розкриття внутрішнього світу безпритульника. Не дивлячись на деформовану психіку в умовах вулиці, автор неодноразово наголошує на перевихованні цих хлопців, наданні їм права на повноцінне життя в цьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белецкий А. Избранные труды по теории литературы. Москва: Просвещение, 1964. 478 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В.Бусел. Київ: «Перун», 2007. 1736 с.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. Загнітка. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
4. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
5. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград: Художественная литература, 1977. 443 с.
6. Глазунов Г. Драма страшних років. Іван Микитенко: від слави до цькування. *День*. 2004. № 227. С. 7-10.
7. Глазунов Г. Хоч репресованим не значився... *Вітчизна*. 1991. № 3. С. 155-158.
8. Гуляев Н., Богданов А., Юдкевич Л. Теория литературы в связи с проблемами эстетики. Москва: Высш. школа, 1970. 379 с.
9. Гундорова Т., Шумило Н. Тенденції розвитку художньої мови (поч. ХХ ст.). *Слово і час*. 1993. № 1. С. 55-67.
10. Євич І., Грищенко Н. Іван Микитенко (1897 – 1937). *Українська література. Імена і долі письменників. Методичні поради*. Київ, 2000. С. 161-171.
11. Заєць І. Іван Микитенко. Київ : Дніпро, 1970. 150 с.
12. Заєць І. Іван Микитенко – драматург. Київ: Радянський письменник, 1987. 236 с.
13. Зборовська Н. Психологізм і літературознавство : Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
14. Каневська Л. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х – 90-х років. Автореф. дис. канд. філол. наук. К., 2004. 20 с.

15. Качуренко Л. Вивчення творчості Івана Микитенка в школі. Київ : Радянська школа, 1973. 127 с.
16. Ключек Г. Д. Поетика і психологія. Київ: Знання, 1990. 48 с.
17. Кодак М. Психологізм соціальної прози. Київ: Наукова думка, 1980. 162 с.
18. Кутько И., Бондаренко Л., Петрюк П. История психоанализа в Украине. Харків: Основа, 1996. 360 с.
19. Лімборський І. До глибин людської душі: становлення художнього психологізму в українській літературі. *Слово і час*. 1997. № 9. С. 31-36.
20. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
21. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
22. Мацапура В. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2000. № 1. С. 41-43.
23. Микитенко І. Вуркагани: Повість. Київ : Веселка, 1966. 220 с.
24. Микитенко І. Ранок: Роман. Київ : Дніпро, 1969. 330 с.
25. Микитенко І., Левченко М. Проза Івана Микитенка. *Вітчизна*. 1957. № 9. С. 192-197.
26. Микитенко О. Іван Микитенко: Трагедія ідеалів 1897 – 1937– 1997. *Кур'єр Кривбасу*. 1998. № 102. С. 117-141.
27. Моклиця М. Основи літературознавства. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 192 с.
28. Мороз Х. Із днів степової юності. Спогади про Івана Микитенка. *Дніпро*. 1989. № 12. С. 96-107.
29. Насенко М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. Київ, 1997. С. 109-129.
30. Никифорова О. Исследования по психологии художественного творчества. Москва : МГУ, 1972. 155 с.

31. Новиченко Л. Література і соціальна психологія. *Радянське літературознавство*. 1987. № 2. С. 5-18.
32. Печарський А. Психоаналіз чи «соціалістичний реалізм» як альтернатива української белетристики в культурно-ідеологічному каноні радянського простору. *Вісник Прикарпатського університету*. 2007. Вип. 17-18. С. 125-130.
33. Платонов К. Теоретические проблемы личности. Москва, 1974. 197 с.
34. Пружинина А., Пружинин Б. Из истории психоанализа (историко-методологический очерк). *Вопросы философии*. 1991. № 7. С. 87-108.
35. Родько М. Літературна історія роману І. Микитенка «Ранок». *Українське літературознавство*. Львів, 1974. Вип. 22. С. 67-73.
36. Родько М. Проза Івана Микитенка. Київ : АНУ, 1960. 200 с.
37. Роменець В., Маноха І. Історія психології ХХ ст. : Навч. посібник. Київ : Либідь, 1998. 990 с.
38. Свербілова Т. Іван Микитенко (1897 – 1937) як дзеркало українського кітчу. *Слово і час*. 2007. № 9. С. 35-48.
39. Сверстюк Є. Психологічна характеристика персонажа. *Література в школі*. 1956. № 3. С. 30-39.
40. Сиротюк М. Іван Микитенко. Життя і творчість. Київ : Держвидавліт, 1959. 195 с.
41. Січкач О. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 4 (191). С. 35-42.
42. Соловйова Н. До питання психологічної характеристики героя в літературному творі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 6. С. 9-10.
43. Страхов И. Психологический анализ в литературном творчестве. Саратов : СГУ, 1973. Ч. 1. 57 с.

44. Фащенко В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.
45. Фащенко В. Характеры и ситуации. Москва : Советский писатель, 1982. 263 с.
46. Фролова К. Методологічні філософсько-психологічні основи теорії літератури та мистецтва. Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2001. 78 с.
47. Фролова К., Каніболоцька Л., Миронюк С. Творчий метод і концепція дійсності в аспекті естетичних категорій: Збірник наукових праць. Мисливець Н. Естетичний аспект концепції дійсності в романі І. Микитенка «Ранок». Дніпропетровськ, 1989. С. 66–75.
48. Храпченко М. Горизонты художественного образа. Лит.-крит. исследования. Москва : Наука, 1981. С. 10-104.
49. Шевчук М. Особливості розвитку української психоаналітичної теорії на початку ХХ століття. *Соціальна психологія*. 2006. № 1 (15). С. 171-178.
50. www.ukrlit.in.ua/article1/1955.html.